

УДК 347.97

Р. Крусян,аспірант кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Передумови, завдання й мета судової реформи діалектично пов'язані з уявленнями про соціальні, політичні, духовні ідеали (цінності), що існують у відповідному суспільстві на певному етапі його розвитку. Адже судова реформа як поетапний процес конституційно-правових перетворень у судовій системі має певні передумови (детерміновані з необхідністю її проведення), завдання (що мають поетапний характер вирішування у процесі її проведення) й мету (як результат, на досягнення якого вона спрямована та яка відображає певні цінності суспільства та держави). При цьому визначним є те, що колізії між очікуваним результатом і ціннісними сподіваннями суспільства апіорі призводять до неефективності судового реформування. Звідси необхідним аспектом дослідження процесу судової реформи є його аналіз з погляду аксіології. Крім того, потрібно враховувати й те, що судова влада в Україні поступово втрачає свою найбільшу соціальну цінність – довіру людей. Так, за даними Галлуп (Gallup), напередодні Революції Гідності рівень довіри до судів в Україні був одним із найнижчих у світі (лише 16%) [1]. Однак у 2014–2015 рр. ситуація не була покращена, за даними Центру Разумкова (березень 2015 р.), рівень довіри до судів понизився до 11% (1,1% опитаних повністю довіряють судам; 9,5% – переважно довіряють) [2]. Безумовно, це потребує відповідних перетворень у сфері судової влади, передусім через процес судової реформи.

Конституційно-правовий зміст цього процесу робить можливим і водночас необхідним його аналіз із позицій

правової аксіології. До того ж варто підкреслити, що сучасний етап судової реформи характеризується необхідністю внесення відповідних змін до Конституції України. Таке твердження міститься у висновку Європейської комісії «За демократію через право»: «...нинішні конституційні норми являють собою перешкоду для незалежної судової системи, що відповідає європейським стандартам. Комісія рекомендує не обмежувати судову реформу рівнем законодавства, а провести глибоку конституційну реформу з метою закладення міцних фундаментів судової влади та ефективної судової системи у повній відповідності з європейськими стандартами» [3]. Час засвідчив, що низка положень Основного Закону України, які в 1996 р. вважалися прийнятними, не витримали випробування часом і потребують переосмислення. Зміни, які було внесено до Конституції України у 2004 р., не стосувалися розділів VIII «Правосуддя» та XII «Конституційний Суд України».

Звідси актуалізується питання щодо визначення аксіологічного виміру судової реформи в контексті конституційної аксіології. Дослідження судової реформи з цієї позиції як у теоретичному, так і прикладному аспектах є маловивченою сферою. Гостроти проблеми додає й той факт, що конституційна аксіологія в сучасній Україні ще практично не сформувалася як самостійний науковий напрям у системі правових наук. Проблема конституційних цінностей тільки починає досліджуватися.

Аксіологічний вимір права й, зокрема, конституційного права розкривається через аналіз конституційних

цінностей, що становлять предмет конституційної аксіології. У сучасній правовій науці немає уніфікованого підходу щодо визначення природи (сутності) й відповідного поняття конституційних цінностей. На думку вітчизняних учених, конституційні цінності – це «гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири (цілі та настановлення), що мають формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику» [4, с. 4]. Видається, що саме це визначення конституційних цінностей є найбільш слухним і методологічно доречним під час дослідження аксіологічних аспектів судової реформи в Україні. Зокрема, до цих конституційних цінностей належать такі як демократія (ст. ст. 1, 5 Конституції України), народовладдя (ст. 5 Конституції України), людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3 Конституції України), верховенство права (ст. 8 Конституції України) тощо.

Водночас конституційно-правові цінності можуть бути відображені не тільки в тексті Основного Закону держави, а й в інших політико-правових документах. Зокрема, у ст. 14 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5] (Угоду ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. [6]) визначено: «В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів, зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування

її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» [5]. Отже, однією з найважливіших умов євроінтеграційних процесів в Україні є впровадження й реальне застосування в системі правосуддя принципу верховенства права. Крім того, згідно з індексом верховенства права Всесвітнього проекту правосуддя (World Justice Project), Україна перебуває на 70 місці зі 102 країн, де відбувалося дослідження, за рівнем утілення вимог верховенства права [7]. Проблема ускладнюється й тим, що політико-правовий феномен верховенства права не має свого уніфікованого визначення.

Верховенства права є предметом дослідження не одного покоління вчених. Не маючи на меті виклад усіх наукових підходів і концепцій щодо феномена верховенства права, варто визначити, що ґрунтовне значення в теорії верховенства права має доктрина британського правознавця А. Дайсі. У відомій праці “Introduction to the Study of the Law of the Constitution” він виклав основні ознаки верховенства права, а саме: а) у суспільстві дотримується абсолютне верховенство або панування природного права, що виключає існування свавілля, виняткових повноважень або навіть широкої свободи розсуду держави; б) принцип рівності всіх громадян перед законом чи рівне підпорядкування всіх класів суспільства природному праву країни, що вживається звичайними судами; в) особисті права і свободи належить формулювати й охороняти за допомогою загального права, а не в абстрактних конституційних деклараціях [8, с. 102–121]. У цій концепції простежується дві константи – «стримування» держави правом від можливого свавілля та однаковий захист прав громадян «звичайними судами», які мають аксіологічне значення щодо розкриття верховенства права в контексті судової реформи.

Визначення принципу верховенства права через константи обмеження свавільної влади держави правом і здійснення відповідного (зокрема судового) контролю за таким обмеженням є провідним. Пов'язано це з тим, що складовою мети принципу верховенства права є вирішення фундаментальної проблеми права, яка існує з моменту виникнення публічної влади та відповідних відносин у системі «влада – індивід», – здійснення належного контролю за державним примусом щодо індивідів. Тому під верховенством права визначально розумілося юридичне (правове) обмеження влади правом і його судового забезпечення, і в цьому гносеологічному значенні цей термін наближається до значення верховенства права як аксіологічного виміру мети судової реформи.

Водночас верховенство права в контексті цілеполягання сучасного етапу судової реформи доцільно розглядати більш об'ємно. Так, Л.Г. Лукаїдес, спираючись на практику Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд), доводить, що, виходячи з рішень і правових позицій Європейського суду, верховенство права має як мінімум п'ять самостійних цінностей: а) функціонування держави, яка пов'язана вимогами права; б) дотримання принципу рівності громадян перед законом; в) установлення законності й порядку в суспільстві; г) наявність ефективного та передбаченого правосуддя; д) охорона прав людини. Разом із тим підкреслюється, що всі ці цінності включено до концепції верховенства права «у відповідь на різні потреби, що виникали з вимог справедливості» [9].

Отже, концепт справедливості має гносеологічне та водночас і аксіологічне значення щодо судової реформи, виходячи із сутності правосуддя як «царини справедливості». Тим більше, що в узагальненому вигляді верховенство права, наприклад, в англосакській правовій культурі означає, що державна влада (у тому числі й законодавча влада) не повинна посягати на принципи

справедливості, що закладені в «англійській конституції, яка матеріалізувалася в історичних документах, починаючи з Magna Charta 1215 року, чинної до Bill of Rights 1689 року, а також англійського загального права» [10, с. 41–55]. Зокрема, британський теоретик права Т.Р.С. Алан обґрунтовує власне бачення верховенства права саме на такому підході. На його думку, «верховенство права – це поєднання стандартів, очікувань і прагнень: воно вбирає в себе традиційні уявлення про індивідуальну свободу та природну справедливість і, загальніше, поняття про вимоги справедливості й чесності у відносинах уряду та громадян» [11, с. 21–22]. У цьому підході до визначення верховенства права робиться основний акцент не на юридичному (формальному), а на аксіологічному (матеріальному) змісті цього феномена, що є слухним і в контексті судової влади й, зокрема, у визначенні аксіологічної спрямованості судової реформи в сучасній Україні. На справедливу думку американського вченого Б. Таманаги, «існує багато різних визначень, що конкурують, утім усі вони можуть бути зведені до двох основних груп, відомих як «формальна» й «матеріальна» (змістова) концепції...». Основну відмінність між ними Б. Таманага пояснює тим, що «формальні теорії зосереджуються на належних джерелах і формі законності, тоді як матеріальні теорії включають також вимоги до змісту закону (зазвичай він має узгоджуватися із правовими або моральними принципами)» [12, с. 106–107]. Схожими є висновки сучасних вітчизняних учених. Так, на думку О.В. Констанція, «зарубіжні юристи та філософи ... розрізняють три основні підходи до тлумачення змісту цього принципу (верховенства права – Р. К.): формально-юридичний, субстанційний (матеріально-правовий) і функціональний» [13, с. 42].

Водночас видається теоретично аргументованим і методологічно доречним «інтегративний» підхід щодо розкриття сутності й змісту верховен-

ства права, який демонструє Конституційний Суд України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 визначено: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо». Крім того зазначено, що «одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується тільки законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовано суспільством і обумовлено історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою отримала відображення в Конституції України» [14].

Виходячи з аналізу цього й інших рішень Конституційного Суду України, до ознак верховенства права належать такі: «повага і непорушність прав та свобод людини» [15]; «становлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження і забезпечення прав і свобод» [15]; «визначеність, ясність і недвозначність правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [15]; допустимість «фіксації меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів, якщо «це ставить за мету не звужити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав» [16]; справедливість і розмірність як критерій ідеології справедливості в демократичній державі [17]. При цьому Конституційний Суд відзначає, що справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні права як ре-

гулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права, за правовими позиціями Конституційного Суду, справедливість виявляється в рівності всіх перед законом, відповідності злочину й покарання, цілях законодавця та засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливе застосування норм права визначається як «недискримінаційний підхід, неупередженість» [14]. Звідси – справедливість співвідноситься із принципом правової рівності. У рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу) [17] справедливість пов'язується із розмірністю – «елементом принципу справедливості» – й зазначається, що елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України. Разом із цим необхідно розуміти, що категорія справедливості має філософську сутність і зазвичай використовується для позначення якості взаємовідносин у соціальній сфері, ставлення до людини та між людьми. Отже, принцип «верховенства права» необхідно пов'язувати з невід'ємними та невідчужуваними правами людини, де фактично й реалізується вищезгадана ідея справедливості. Тому заслуговує на підтримку позиція Конституційного Суду України щодо ознак верховенства права, до яких також належать «повага і непорушність прав та свобод людини» [15].

Отже, аксіологічний аспект судової реформи в Україні виявляється в її меті, де відбиваються певні цінності суспільства, що мають формалізоване відображення в Конституції держави, виявляються в конституційно-оцінній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органу конституційної юстиції. Аксіологічним цілеполяганням сучасного етапу судової реформи як етапу конституційної модернізації судової влади є верховенство права – конституційна цінність і об'єктивна потреба сучасного суспільства й держави в пануванні пра-

ва як аксіологічного еталону та вияву справедливості, засобу захисту людини – найвищої соціальної цінності, від свавілля держави й неправових законів (аксіологічна природа).

У контексті аксіологічного виміру судової реформи верховенство права за своїм змістом виявляється в сукупності таких засад: доступності й ефективності правосуддя; незалежності й неупередженості органів правосуддя; поваги та непорушності прав і свобод людини; справедливості публічного розгляду судових справ упродовж розумного строку; постановленні судового рішення на основі права та правового закону; рівності конституційних прав і рівності всіх перед законом; відповідності злочину й покарання; відправленні правосуддя на основі поваги до права як соціальної цінності й засобу захисту справедливості, інтересів як суспільства, так і кожної людини.

Звідси видається обгрунтованою пропозиція щодо конституційного закріплення верховенства права як основної засади судочинства (доповнення ст. 129 Конституції України) та закріплення в розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» права кожної особи на справедливий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом на основі принципу верховенства права.

Сучасний етап конституційно-правових перетворень в Україні спрямовано на сталий розвиток України як конституційної, демократичної, правової держави. Необхідною складовою таких перетворень є реформа судової системи, очікуваним результатом якої є впровадження загальнолюдських і політико-правових цінностей, серед яких визначальне значення з погляду конституційно-правової аксіології має верховенство права. Адже дотримання принципу верховенства права під час здійснення правосуддя є важливою умовою та гарантією утвердження й забезпечення прав і свобод людини як найвищої цінності.

Ключові слова: аксіологія, права аксіологія, конституційна аксіологія, конституційні цінності, судова реформа, судова влада, Конституція України, верховенство права.

Стаття присвячена проблемам визначення аксіологічного виміру сучасного етапу судової реформи в Україні. Відзначено, що конституційно-правовий зміст процесу судової реформи робить можливим і водночас необхідним його аналіз із позиції правової аксіології. Грунтуючись на теоретичних концепціях щодо правової аксіології та конституційних цінностей, на основі аналізу практики конституційного судочинства й з урахуванням особливостей сучасного етапу судової реформи в Україні робиться висновок, що аксіологічний аспект судової реформи в Україні має свій вияв у її меті, у якій виражаються певні цінності суспільства, що мають формалізоване відображення в Конституції держави та виявляються в конституційно-оцінній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органу конституційної юстиції. Аксіологічним цілеполяганням сучасного етапу судової реформи як етапу конституційної модернізації судової влади є верховенство права – конституційна цінність і потреба сучасного суспільства й держави в пануванні права як аксіологічного еталону та вияву справедливості, засобу захисту людини – найвищої цінності.

Стаття посвячена проблемам определения аксиологического измерения современного этапа судебной реформы в Украине. Установлено, что конституционно-правовое содержание процесса судебной реформы делает возможным и одновременно необходимым его анализ с позиций правовой аксиологии. Основываясь на теоретических концепциях о правовой аксиологии и конституционных ценностях, на основе анализа практики конституционного судопроиз-

водства, а также с учетом особенностей современного этапа судебной реформы в Украине делается вывод, что аксиологический аспект судебной реформы в Украине имеет свое проявление в ее цели, выражающей определенные ценности общества, имеющие формализованное отражение в Конституции государства, проявляющиеся в конституционно-оценочной, интерпретационной и контрольной деятельности органа конституционной юстиции. Аксиологическим целеполаганием современного этапа судебной реформы как этапа конституционной модернизации судебной власти является верховенство права – конституционная ценность и объективная потребность современного общества и государства в господстве права в качестве аксиологического эталона и проявления справедливости, средства защиты человека – наивысшей ценности.

The article is devoted to problems of determining an axiological dimension of current stage of judicial reform in Ukraine. It was established, that a constitutional legal content of the judicial reform process makes possible and, at the same time, necessary its analysis from the perspective of legal axiology. Grounded on theoretical concepts on legal axiology and constitutional values, on the basis of constitutional justice practice analysis, considering peculiarities of the current judicial reform in Ukraine the following conclusion was drawn: an axiological aspect of the judicial reform in Ukraine reveals itself in its purpose, which expresses certain social values formally reflected in the Constitution of the state and exhibited in constitutional evaluative, interpretative and control activity of constitutional justice authority. An axiological goal-setting of the actual stage of the judicial reform, as of constitutional modernization stage of judicial authority, is a rule of law, which is a constitutional value and unbiased necessity

of the contemporary society and state in a supremacy of law in the capacity of an axiological etalon and demonstration of equity, as well as a protection mean for a human being, who is the highest value.

Література

1. Confidence in Judicial Systems Varies Worldwide [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gallup.com/poll/178757/confidence-judicial-systems-varies-worldwide.aspx?utm_source=confidence%20in%20judiciary&utm_medium=search&utm_campaign=tiles.
2. Соціологічне опитування. Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1030.
3. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
4. Крусян А.Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) / А.Р. Крусян // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / гол. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Національний університет «Одеська юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 45. – С. 3–15.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2021
7. Rule of Law Around the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldjusticeproject.org/rule-law-around-world>.
8. Dicey A. Introduction to the Study of the Law of the Constitution / Dicey A. – Indianapolis : Liberty Classics, 1982. – CXLVIII. – 436 p.
9. Лукаидес Л.Г. Принцип верховенства права и права человека / Л.Г. Лукаидес

[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zonazakon.ru>.

10. Berman Harold J. *The Struggle for Law in Post-Soviet Russia* / J. Harold Berman // *Western Rights? Post-Communist Application* / Ed. by A. Sajo, K. Lauer. – Kluwer Law International, 1996. – P. 41–55.

11. Allan T.R.S. *Law, Liberty, and Justice: The Legal Foundations of British Constitutionalism* / T.R.S. Allan. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1993. – 294 p.

12. Таманага Б. *Верховенство права: історія, політика, теорія* / Б. Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 208 с.

13. Константий О.В. *Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері судової влади в Україні* / О.В. Константий // *Вісник Верховного Суду України*. – 2009. – № 8 (108). – С. 41–45.

14. Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9851>.

15. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51

народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) // *Офіційний вісник України*. – 2005. – № 39. – Ст. 2490.

16. Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 р. № 2-рп/2007 у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) // *Офіційний вісник України*. – 2007. – № 54. – Ст. 2183.

17. Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) // *Офіційний вісник України*. – 2005. – № 13. – Ст. 674.

